

boekmanstichting-Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel.: 6243739

Modernisering Monumentenzorg (MoMo)

Een uitnodiging

O N D E R
N O S S I M
L T U U R
N E T E M
S C H A P

08-206

Boekmanstichting-Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel.: 6243739

INLEIDING

Het leven is dynamisch. Inzichten en uitgangspunten op vrijwel ieder terrein van onze samenleving zijn aan verandering onderhevig. Dat geldt ook voor onze kijk op en waardering voor het verleden en ons monumentale erfgoed: de archeologische overblijfselen, historische cultuurlandschappen en gebouwde monumenten in Nederland. Het is dan ook niet verwonderlijk dat vanuit het veld gevraagd wordt om de monumentenzorg naar de eisen van de tijd aan te passen. In antwoord op die vraag heeft Minister Plasterk in het Algemeen Overleg Restauratie met de Tweede Kamer op 31 mei 2007 toegezegd begin 2009 een voorstel voor een modernisering van de monumentenzorg uitgewerkt te hebben. Hij wil dat bereiken door middel van een interactief proces met het veld. Deze brochure is daarom niet alleen bedoeld om u te informeren over de opzet van het project Modernisering Monumentenzorg, maar vooral als een uitnodiging tot debat. Deelt u de analyse van de problemen? En welke oplossingen stelt u voor? Op deze laatste vraag neemt deze uitnodiging overigens uitdrukkelijk géén voorschot ook al zijn er in verscheidene rapporten de afgelopen jaren al vele nuttige suggesties gedaan. Het wordt dus een open discussie, waarbij de Minister wel sturend wil optreden door de inrichting van een speciale projectgroep. Er is immers maar beperkt tijd beschikbaar en de vele wensen moeten in een samenhangend en werkbaar stelsel ondergebracht worden.

De modernisering van de monumentenzorg, kortweg MoMa, is thans urgent gewaarden omdat het huidige stelsel geen don wel inoedquate antwoorden geeft op een aantal trends van moetschappelijke, financieel-economische, inhoudelijke, beleidsmatige en bestuurlijk/organisatorische aard.

- ⋮ In de afgelopen jaren zijn de opvattingen over de aard en omvang van het erfgoed sterk veranderd. De aandacht gaat niet langer alleen uit naar 'monumenten van geschiedenis en kunst' -zals aangewezen door experts- maar ook naar het erfgoed van de petite histoire van familie, straat, wijk, dorp en andere, veelal kleinschalige moetschappelijke verbanden. Niet alleen gebouwen en zichtbare archeologische monumenten vragen om aandacht maar ook zulke uiteenlopende categorieën zoals mobiel, immaterieel en cultuurlandschappelijk erfgoed en erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog en de wederopbouw. Tevens vervagen de grenzen tussen (de zorg voor) archeologie, historische cultuurlandschap en gebouwde monumenten. Op welke wijze kunnen we recht doen aan dit nieuwe erfgoed? Ook wordt de omvang van het monumentenbestand daar de een als te groot en daar de ander als te klein ervaren.
- ⋮ Niet alleen aard en omvang zijn veranderd, ook in de waardering zijn verschuivingen zichtbaar: een nadruk op oorspronkelijkheid -de oudste verschijningsvorm- en een voorkeur voor canserverend behoud hebben sinds de jaren tachtig in belang ingegaan ten opzichte van (behoud door) ontwikkeling en het vertellen van doorlopende geschiedenissen - veelal tot op de dag van vandaag. Welke plaats geven we aan deze nieuwe perspectieven?

- ⋮ De maatschappelijke waardering voor het erfgoed is sterk gegraeid en hierdaar is het draagvlak voor de instandhouding en daarmee ook herbestemming toegenomen. Veel waardevolle gebouwen, zoals kerken en boerderijen, verliezen namelijk hun (aansprakelijke) gebruik en andere zijn niet afgewassen tegen nieuwe eisen op het gebied van bijvoorbeeld veiligheid en milieu. Hoe zorgen we ervoor dat ook deze monumenten een levend onderdeel blijven van onze gebouwde omgeving? Welke wijzigingen aan een monument en welke vormen van herbestemming zijn acceptabel en hoe maken we die (financieel) mogelijk?
- ⋮ Ons monumentale erfgoed wordt ook bedreigd door de toenemende economische en ruimtelijke druk op onze omgeving. Kunnen we op dit punt nog wel vertrouwen op de Monumentenwet (alleen)? Moeten we niet zorgen dat de cultuurhistorie een integraal onderdeel uitmaakt van de wet- en regelgeving en financiering op het gebied van de ruimtelijke ordening?
- ⋮ In Nederland is al decennia sprake in woord en daad van een herverdeling van de verantwoordelijkheden tussen de rijksoverheid en andere overheden en tussen de rijksoverheid en private partijen. Hoe werkt dat uit in de monumentenzorg? Wat betekent 'centraal wat moet, decentraal wat kan' voor onze omgang met het erfgoed?

lagisch. Immers, de kritiek op het stelsel vanuit organisaties en particulieren en de vraag om een stelselwijziging waren al jarenlang gericht op het gebouwde erfgoed. Daarnaast is ook pas zeer recent de archeologische monumentenzorg opnieuw ingericht en is het te vragen om dat hele stelsel te evalueren en opnieuw te bedenken. Waar nodig zal het uiteraard wel in de discussie betrokken worden. De werking van de nieuwe Wet op de Archeologische Monumentenzorg wordt overigens wel al over een aantal jaren (maximaal vier) geëvalueerd. Meer aandacht zal wel uitgaan naar de zorg voor het historische cultuurlandschap die thans nog in de kinderschoenen staat. Hier is eerst een aparte interdepartementale inspanning van VROM, LNV en OCW vereist. Gezocht zal worden naar mogelijkheden voor integrale zorg, waarin archeologie, cultuurlandschap en de gebouwde omgeving als één geheel benaderd worden.

Hieronder zal de opgave in de Nederlandse monumentenzorg beschreven worden aan de hand van twee voorbeelden van gebouwde erfgoed. Dat betekent echter niet dat in de stelselbespreking niet wordt nagedacht over de archeologie en het historische cultuurlandschap, maar wel dat de focus het komende jaar op het gebouwde erfgoed zal liggen. Dat is ook

DE OPGAVE IN TWEE PRAKTIJKVOORBEELDEN

In de notitie 'Kunst voor Leven. Hoofdlijnen cultuurbeleid' van juni 2007 wordt ten aanzien van het monumentenbeleid door de minister de wens uitgesproken de huidige objectgerichte benadering om te vormen naar een meer omgevingsgerichte benadering. Tevens zou de nadruk op behoud ingeruild moeten worden voor ontwikkeling. Deze wensen vragen om een nadere oriëntatie op het begrip "monument". Wat is het object van (monumenten)zorg? Waarom verdient het monument zorg? Waardoor wordt het voortbestaan van een monument bedreigd? Wat kunnen we doen om een monument als een levend onderdeel van onze omgeving te behouden? Hoeveel kost dat? En wiens zorg is dat? Om de gedachtevorming hierover te prikkelen, bespreken we twee compleet uiteen liggende voorbeelden: dierentuin Artis in Amsterdam en de DRU-fabriek in Ulfst.

5

ARTIS. Artis is een tuin met een bijzondere geschiedenis. In 1838 werd ze onder de naam 'Natura Artis Magistra' opgericht. "Het bevorderen van de kennis der Natuurlijke Historie" was in dat tijdvak een voornaam streven, en ook kunstenaars zouden gebaat zijn bij het vinden van levend materiaal voor een toenemende interesse in dierstudies. De meeste Europese dierentuinen waren tot dan toe privébezit, maar in navolging van de London Zoo (1828) moest ook Artis algemeen toegankelijk zijn, met name voor de geëde burgerij.

Wilde dieren van vlakbij zien

In aarspang was Artis een galerij die het mogelijk maakte uitheemse dieren zo goed mogelijk te bekijken. De gebouwen benadrukten het exotische karakter van de dieren. Nu, bijna 170 jaar en vele verbouwingen en uitbreidingen later, is Artis als 'Tuin van Leven' nog steeds dienstbaar aan die aansprakelijke opdracht: "Je vindt in Artis van alles over het ontstaan van onze aarde, ons melkwegstelsel, het eerste leven op aarde en de geschiedenis hiervan". Natuurlijk is er in die tijd het een en ander

veranderd: de huisvesting en omgang met de dieren bijvaarbeeld. Daar voor men het vroeger geen probleem vond am dieren in kleine hokken tentoon te stellen, probeert men nu condities te creëren voor 'natuurlijk gedrag'. Doarmee is in de geschiedenis van Artis een belangrijk maatschappelijk thema zichtbaar: de verschuivende relatie tussen mens en dier.

Monumenten vertellen een verhaal

Op basis van dit voorbeeld zou de eerste gevaltrekking kunnen luiden: een monument kan niet los gezien worden van gedeelde ervaringen en sensaties van de beschouwers en het verhaal dat er over verteld wordt. Want dat is wat het monument betekent en daarmee waarde geeft. Overigens doet 'verhaal' in enkelvoud geen recht aan de situatie. Elk monument kent zijn verhalen in meervoud. Personen, groepen en instituties hebben vaker ieder hun eigen verhaal. Van oudsher zijn 'experts' met hun verhalen dominant. Soms was en is het zelfs de overheid die op de inhoud van invloed is met het oog op de vormgeving van een eigen identiteit. Tegenwoordig wordt de bemoeienis van het 'publiek' -in al zijn geleidingen- als het gaat om betekenisgeving van monumenten steeds zichtbaarder, niet in de laatste plaats daar een toegenomen welvaart, een hoger gemiddeld opleidingsniveau, meer vrije tijd en het breed beschikbaar zijn van nieuwe media, met name internet.

Kiezen voor detail of geheel

Artis kent een reeks van opeenvolgende uitbreidings- en bouwfasen; de laatste stamt zelfs pas uit 2006, het vlinderpaviljoen. Ondanks deze vele veranderingen heeft de architectuur van Artis nog veel van de 19e eeuw behouden. Enkele gebouwen van Artis zijn dan ook rijksmonument. De vraag kan echter gesteld worden of deze geïsoleerde gebouwen het meest logische object van (monumenten)zorg zijn. Is het niet logischer

am te kijken naar het gehele complex van aanraende zaken? En is het verhaal van Artis niet nog veel beter te vertellen als het complex van gebouwen en buitenruimte tezamen met verschillende raerende zaken -bijvoorbeeld de bijzondere bibliattheek en de collectie apgezette dieren- als één geheel wordt gezien. En wat is de toekomst van dit geheel?

De huidige versnipperde kijk op erfgoedzorg valdaet dus niet meer. Althans, za zou de tweede gevalgtrekking kunnen luiden. Oftewel het oude las van het nieuwe en het aanraende las van het raerende. Maar dit raept vragen ap: Is een meer integrale benadering van zorg voor het erfgoed wel mogelijk? Hoe kunnen we cultuurbehoud en cultuurscheping met elkaar verenigen? Waar antmaeten historische waardering en toekomstperspectief elkaar?

Gaede en slechte keuzes

Er is niets nieuws ander de zan. Ook in het verleden was sprake van combinaties van verval, vernietiging, restauratie, instandhouding, nieuwbouw af herbouw. Als we kijken naar de feitelijke omgang met monumenten daar de eeuwen heen, is behoud daar ontwikkeling eigenlijk niets nieuws. Het is juist het 19de-en 20ste-eeuwse streven naar het strikte behoud van authenticiteit dat vanuit een cultuurhistorisch perspectief apmerkelijk is. Zeker in de laatste jaren blijkt dat aanpassingen ten behaeve van een nieuwe functie, voor veel monumenten essentieel zijn om ze te kunnen behouden. Deze transformaties vallen niet altijd gelukkig uit, maar voorbeelden van zorgvuldige herinrichting zijn er zeker: Ceramique in Maastricht, de Westergasfabriek in Amsterdam af de stadswallen van Den Bosch. Sinds kart kan gedineerd worden in een oude chacaladefabriek, gewaand in een herbestede graansila en avertacht in een vaarmalig fart. Daarnaast maet in dit verband ook het verlies van de agrarische functie van

de meeste historische baerderijen worden gesignaleerd. De meeste functionareren tegenwaardig uitsluitend als waanhuis.

Oog voor samenhang

Het voorbeeld van Artis kan ons ook ap het spaar zetten van een derde verduidelijking van het monumentenbegrip. Eenvauidig gezegd: de Amsterdams Plantagebuurt en zelfs de stad Amsterdam kunnen niet las worden gezien van de dierentuin én andersam. Met andere waarden, een monument geeft kwaliteit aan zijn omgeving en omgekeerd. Andere, meer sprekende voorbeelden zijn Radia Kaatwijk en Kinderdijk. Vreemd is dat niet, omdat vaak sprake is van een situatiegebonden ontstaansgeschiedenis. Za antstand Artis bijvoorbeeld uit een aantal tuinen, buitenhuisjes en uitspanningen aan de rafelrand van de stad. In haar verdere ontwikkeling werd Artis bepaald én ingeperkt door de omringende 19de-eeuwse stadsvarming. Kartam: de samenhang tussen monument en omgeving is veelal versterkt door een eeuwenlange gemeenschappelijke ontwikkeling. Die stedelijke inbedding maakt het voor Artis weliswaar anmagelijk te graeien, maar het varmt geen bedreiging. Dat ligt echter anders voor vele andere monumenten en hun omgeving. Het sectorale instrumentarium van de Monumentenwet 1988 is hier weinig geschikt om te komen tot een effectieve bescherming en instandhouding.

Het verleden in het perspectief van de toekomst

Deze derde constatering met betrekking tot de ruimtelijke context van een monument is niet zonder betekenis: het drukt ons ap de noodzaak om het voortbestaan van een monument nooit las te zien van haar omgeving. Hier ligt dan ook voor de komende decennia een grote opgave voor de monumentenzorg: met het instrumentarium van de Monumentenwet 1988 (en vooral via het instrumentarium van de Wra) een hoogwaardige,

gewartelde leefomgeving vorm te geven. Hierbij komt ook steeds nadrukkelijker naar voren dat de kosten voor instandhouding van een monument vaak in het niet vallen bij de baten die dat monument levert voor haar omgeving. Ook de omgeving van een monument mag dus gerekend worden tot het object van zorg. Een linie en zijn schaatsveld; een malen en zijn windbiataap, een buitenplaats en haar pachthoeves, een wederopbouwkerk en haar omringende (nieuwbouw)wijk, een ontginningshoeve en de contemporaire ruilverkaveling, etc. etc. Hierbij moet echter sprake zijn van een gedifferentieerde aanpak. Aan de ene kant die van de 'aanspreekbare' monumenten, zoals de Dam in Utrecht. Aan de andere kant die van monumenten die ingrijpende transformaties toelaten en vragen, maar waarbij getracht wordt het wezen van het monument te bewaren. De Lijnbaan in Rotterdam en Strijp S in Eindhoven zijn daar voorbeelden van.

Wie is verantwoordelijk

Wellicht kan Artisan ook de sleutel bieden tot de vraag: wiens zorg? De bouw, de ontwikkeling en het onderhoud van Artis is een aaneenschakeling van decennialange investeringen van velen. Een scala aan burgers die, ieder vaak vanuit een eigen perspectief, 'Artis weten te waarderen' (figuurlijk en letterlijk, in die volgorde): natabelen, verenigingsleden, bezoekers, mecenasen... dus alles wat we verstaan onder 'de burger'; maar ook de gemeente Amsterdam, het Rijk, de EU, etc. etc. Ergo: een monument kan niet begrepen worden los van de (geschiedenis van) investeringen die in het monument gedaan zijn en worden gedaan, omdat men er waarde aan hecht. Verschillende waarderingen (we zijn dan weer terug bij de verhalen die verteld worden over monumenten) van afwel persoonlijke, esthetische, wetenschappelijke, maatschappelijke of cultuurpolitieke aard kunnen daarbij een rol spelen.

DRU. Het tweede voorbeeld. Vanaf de 18de eeuw heeft zich langs de Oude IJssel het eerste 'zware industriegebied' van Nederland ontwikkeld door de stichting van haagavens en gieterijen. Het stromende water van de rivier dreef de 'ijzermalens' aan, waarin het ijzererts ('oer') dat langs de oevers werd gedolven, werd verwerkt. In de tweede helft van de 20ste eeuw zijn de meeste van dit soort bedrijven gesloten. Op één na: de DRU in Uft. Het betreft hier de eerste 'ijzerhut' bij Uft, gesticht in 1754, die in 1774 werd overgenomen door burgemeester Diepenbrock en apotheker Reigers. Het zijn deze eigennamen en de plootsnoem die we terugvinden in het ocroniem DRU. De DRU was dat ver in de jaren zestig de grootste werkgever in de streek, maar in 2003 ging het bedrijf op in een groter concern en verplaatste haar activiteiten naar noburige nieuwbouw.

Belangrijke verschuivingen in woording

In vergelijking met Artis vormt de DRU-fabriek een indringend voorbeeld van de vele, soms welhaast anaverkamelijke problemen die zich tegenwoordig voordoen bij het behoud van erfgoed dat niet door iedereen om zijn schoonheid of hoge ouderdom wordt gewaardeerd. Tegelijk roept dit voorbeeld ook een oontol belangrijke verschuivingen die in de moderne erfgoedzorg plotsvinden: 'van behoud naar ontwikkeling' en 'van objectgericht naar omgevingsgericht'.

De DRU kunnen we rekenen tot het 'nieuwe erfgoed': objecten die niet gerekend kunnen worden tot de 'monumenten van geschiedenis en kunst' die binnen de monumentenzorg sinds de 19de eeuw het traditionele object van zorg vormden. Het is dan ook niet geheel begrijpelijk dat fabrieken die vergelijkbaar waren met de DRU -met bekende merken zoals ATAG en ETNA- en die eerder failliet zijn gegaan, van de oordbodem verdwenen zijn. Op het moment van sluiting van de DRU was er echter al sprake van een breed, wetenschappelijke

en maatschappelijke erkenning van dit industriële erfgoed. Hierdoor was afbraak niet (meer) vanzelfsprekend, vandaar dat delen van het fabriekscomplex rijksmonument werden.

Lelijk is geen argument

Op het eerste gezicht vormen de beschermde fabrieksgebouwen (voornamelijk uit de 19de eeuw) geen aantrekkelijk geheel. De cultuurhistorische betekenis ligt vooral in de afleesbaarheid van de lange ontwikkeling van een fabriekscomplex, dat ver in de 20ste eeuw. Sommige gebouwen zijn doornoot van architectonische waarde of van belang vanwege de gebruikte materialen en constructies. Tevens is sprake van een mooie, on-Nederlandse landschappelijke situering: pal aan de rivier in een groen, aanbouwd rivierdal. Van het grootste belang was de woording van het fabriekscomplex was echter ook de sterke betrokkenheid van de lokale bevolking bij 'de Hut'. Al ver vóór de sluiting werd, als basis voor een toekomstig ijzermuseum, door vrijwilligers, vaak ex-werknemers, begonnen met het aanleggen van een unieke collectie roerend DRU-erfgoed, waaronder beoemde producten als kochels en hoorden en emaille potten en pannen. DRU wás Uft.

Monumentstatus is slechts een begin

Met de formele bescherming was het behoud van de fabriek (uiteeraard) niet verzekerd. Tijdens de planvorming en de realisatie van de herbestemming deed zich namelijk een reeks van problemen voor die inhoudelijk, praktisch, organisatorisch, juridisch en financieel van aard waren. Om de complexiteit hiervan te illustreren, een overzicht. De gemeente had geen ervaring met de ontwikkeling van grote, monumentale complexen. Verder vonden er regelmatige wisselingen plaats in de omliggende bestuurlijke macht en een fusie met de gemeente Doetinchem (tot de

nieuwe gemeente Oude IJsselstreek) vormde een obstakel bij de verwezenlijking van de plannen. Door kwam nog bij dat het complex zó groot was dat het niet alleen de herbestemming van leegstaande gebouwen betrof, maar de integrale transformatie van een omvangrijk gebied.

Zoeken naar een breed droogvlok

Behoud van zoveel mogelijk onderdelen werd het uitgangspunt van een stedenbouwkundig plan. Dit voorzag niet alleen in herbestemming maar ook in omringende nieuwbouw; dit om de niet-rendabele onderdelen van de herbestemming te financieren. Het plan vormde het uitgangspunt voor een zoektocht naar marktpartijen als risicodragende partners. Dit was niet eenvoudig. In dit -economisch gezien laagdynamische- Oost-Nederlandsegrensgebied is het niet makkelijk passende, maatschappelijke én rendabele functies te vinden. De partners werden echter gevonden in een lokale woningbouwvereniging en een projectontwikkelaar uit de regio. Voor de moeilijkste objecten werd de 'Maatschappij voor de Exploitatie en Ontwikkeling van Industrieel Erfgoed' (BOEi) ingeschokeld; een landelijk werkzame non-profit organisatie met ruime ervaring met complexe projecten met industrieelhistorische achtergrond. De samenwerking tussen alle partijen werd vorm gegeven in een convenant, dat mede door de provincie werd ondertekend. Uiteindelijk werd besloten de DRU te ontwikkelen tot een bijzonder complex van veelzijdige functies: wonen, werken, cultuur (bibliotheek, theater, poppodium en een nationaal IJzermuseum) en horeca.

Hobbels op het pad

Bij de uitwerking van de convenantplannen zorgde een ingrijpende wijziging van de subsidieregelingen voor rijksmonumenten voor forse complicaties. Een onderstruikelblok leek een zeer omvangrijke bodem-

vervuiling, maar hier brocht de Provincie Gelderland uitkomst door het beschikbaar stellen van vele miljoenen ter sanering van het gebied. Een laatste hobbel vormde de combinatie van een exploitatiekort en de eis van de gemeente om porkeerruimte buiten de openbare ruimte te houden. Overdekt parkeren in een monumentale hof was onbetoonbaar en alle openbare ruimten waren 'verdeeld'. Bovendien bleek er nog steeds een exploitatiekort te zijn. De oplossing van beide problemen werd gevonden in de sloop van een vroegoorlogs, maar beschermd blok. Hierdoor konden extra woningen én porkeerruimte worden gerealiseerd. De sloop gebeurde met instemming van het Rijk, waarbij de provincie de convenantpartners in deze moeilijke situatie onder (tijds)druk zette om tot een akkoord te komen.

De transformatie van het grootschalige industriecomplex DRU in Ulft is een geweldige prestatie. De geslotenheid van het fabriekscomplex ('de verboden stad') maakt plaats voor een openbaar domein, een aantrekkelijk verblijfsgebied voor wonen, werken en ontspanning voor de wijde regio. Een bijzondere prestatie van en in een relatief kleine gemeente. En vast en zeker binnen korte tijd een landelijk bekend excursiedoel als voorbeeld van gesloopt gebiedstransformatie.

ARTIS, DRU EN MOMO. Op basis van beide voorbeelden kunnen we tot de volgende conclusies voor de stelselbespreking komen.

Het monument in de volle breedte

De beschermde onroerende zaak, waarvan het gebruikelijk is om het te beschrijven in termen van ouderdom, type, oord, vorm, schoonheid, wetenschappelijke betekenis, samenstelling of materiële en detaillering (het monumentbegrip 'sensu stricto') zal voortaan nadrukkelijk ook in

een veel bredere zin worden gezien. Dit vormt voor MoMo dan ook het uitgangspunt: (1) gedeelde sensaties, ervaringen en verhalen (geschiedenissen en woordingen), (2) interieur en betekenisvolle roerende bestanddelen, (3) zijn ruimtelijke omgeving (klein, middel en groot) en (4) zijn (geschiedenis van) publieke en private investeringen.

Het gaat bij de modernisering van het monumentenbeleid dus zowel over het 'wat' (en dus ook over 'wat niet', dat wil zeggen: wat is woordeloos en moge verdwijnen?), als over het 'waar en hoe'. Dat vereist, gezien de veranderende rijksrol, mogelijk een differentiatie in ons monumentenbestand. Wilt voor welk deel van ons erfgoed is sprake van 'rijksbelang' ('centraal wat moet') en voor welk deel is de rijksoverheid slechts pleitbezorger voor een goede omgang ermee door andere partijen ('rijksbeleid', 'decentraal wat kan'). Een oriëntatie hierop moet een belangrijke stap zijn in dit proces. Gelet op de geschilderde complexiteit van het onderwerp, de uiteenlopende belangen, de betrokkenheid van alle overheden, maatschappelijke middenveld en publiek is het echter eerst noodzakelijk dat de verdere uitwerking van de beoogde modernisering vorm krijgt in nauwe samenwerking met het gehele veld. Daarbij is het belangrijk te weten wat burgers vinden en dat zij actief invloed uitoefenen op keuzes die in wetgeving, beleid en subsidiëring worden gemaakt. Zonder die invloed en ondersteuning zou het draagvlak onder een uitgebreid en gemoderniseerd monumentenbeleid eenvoudigweg kunnen vloeien. Welke strategie van rijkswege geeft ruimte aan en doet het meeste recht op de omvangrijke publieke én nog omvangrijkere private investeringen? Uitgangspunt zou moeten zijn: burgers van harte welkom heten in het domein van het cultureel erfgoed. Door te laten zien wat er met publiek geld bestemd voor monumentenzorg gebeurt; waar het aansluit bij wat de samenleving in al zijn diversiteit belangrijk vindt; en laten zien wat het maatschappelijk belang daarvan is.

DE OPGAVE IN VIER VRAAGSTUKKEN

Op basis van bovenstaande praktijkvoorbeelden en ervaringen binnen én buiten het Ministerie van OCW kunnen al een aantal vraagstukken in de huidige gebouwde monumentenzorg worden aangewezen. Daarbij kan een onderscheid worden gemaakt naar vraagstukken op het vlak van (1) het object van zorg, (2) de omgang met het object, (3) de financiering van restauratie en instandhouding en (4) de (verdeling van) verantwoordelijkheden in de zorg voor het erfgoed.

15

1. WAAR ZORGEN WE VOOR

Met betrekking tot het object kunnen ten minste vier vraagstukken worden benoemd:

1. Vaaralsnog behoren vrijwel uitsluitend objecten van vóór 1940 tot het bestand van beschermde monumenten. In de wederopbouw (1940-1965) zijn echter bijna 2,5 miljoen gebouwen opgeleverd. Daaronder topstukken van architecten als Gronpré Malière die bescherming verdienen om ook voor de toekomst behouden te blijven. Juist uit deze periode stammen ook belangrijke ensembles die typerend zijn voor bijvoorbeeld de wijkgedachte (Pendrecht) of Deltowerken, ruilverkavelingen en landontginningen.

Wat voor beschermingsbeleid is hiervoor nodig? Welke voorbeelden zijn belangrijk en hoe zorgen we voor hun behoud?

2. Monumentwettelijk beschermde gebouwen moeten valde aan een leeftijdsgrens van vijftig jaar of ouder. Mogelijk is een wijziging van het stelsel ontleiding om te bezieen of ook recentere architectuur anderdeel kon warden van het beschermde geheel van cultuurhistorische warden.

3. Een andere belangrijke factor is het monument in zijn samenhang. Ensembles van omgeving, gebouw, interieur, cultuurvoorwerpen zijn bijzondere complexen die geboot kunnen zijn bij een integrale aanpak.

4. Ook een nodere invulling van het begrip 'monument' in relatie tot een versterkte zelfs geïntegreerde relatie met de ruimtelijke ordening is noodzakelijk.

2. WAT DOEN WE

In de omgang met het object van monumentenzorg zijn een oontol vroegstukken oon te wijzen. Hierbij goot het om uiteenlopende zoken ols:

- ⌘ toezicht en hondhoving m.b.t. verwoorlozing en vergunningplichtige ingrepen
- ⌘ bouwhistorisch onderzoek
- ⌘ herbestemming
- ⌘ planvorming voor monumenten in hun grotere ruimtelijke context

Toezicht en hondhoving

Het ministerie heeft pos in de lootste joren uitwerking gegeven oon toezicht en hondhoving op het gebied van monumentenzorg. De Rijksinspectie voor de Archeologie ontstond in 2001 en die voor de Monumentenzorg in 2005. In 2006 zijn beide diensten somen gegoon in de Erfgoedinspectie (EGI). Token en bevoegdheden zijn in ontwikkeling, moor wordt het gewenste effect bereikt? Wellicht is er een steviger instrumentorium nodig om het (moedwillig) niet verrichten van onderhoud oon monumenten oon te pokken. Doortoe bestaan mogelijkheden vio de Woningwet en de Wet op de Economische Delicten. Ook zou in overleg met bijvoorbeeld het Openboor Ministerie meer gedoon kunnen worden ter handhaving van de wet in geval van sloop of wijziging zonder vergunning - nu een ondergeschoven kind. Hiervoor zijn mogelijk niet eens wetswijzigingen nodig.

Bouwhistarisch onderzoek

In de oonloop noor de Wet op de Archeologische Monumentzorg heeft archeologisch onderzoek de lootste joren veste voet gekregen. Dit geldt

echter niet voor bouwhistorisch onderzoek. Bauwhistorisch onderzoek is echter van groot belang tijdens het restauratieproces én de planontwikkeling. In reactie op het Jaarverslag 2006 van EGI heeft de minister de Tweede Kamer toezeggingen gedaan dit thema mee te nemen in de modernisering van de monumentenzorg.

Herbestemming

Een heikel punt in onze omgang met het gebouwde erfgoed vormt herbestemming. Industriële complexen, kerken en andere historische gebouwen verliezen hun functie en komen leeg te staan. Voor een gebouw is leegstand niet goed, daarom moeten deze leegkomende gebouwen zo mogelijk een nieuwe functie krijgen en herbestemd worden. De opgaven op dit gebied zijn in veel gevallen buitengewoon, aangezien het vaak gaat om complexen die in hun omgeving een belangrijke rol spelen. De vraag is hoe binnen een gemoderniseerd stelsel herbestemming het best mogelijk gemaakt kan worden.

Ruimtelijke planvorming

Binnen het huidige stelsel is monumentenzorg gebaseerd op de zorg voor een object met historische waarden. Daarmee is het object de kern van het aanwijzings-, vergunning- en subsidiebeleid. Een dergelijke sectorale positie van de monumentenzorg kent voor- en nadelen. Het geeft een gevoel van zekerheid om een eigen besluitvormingscyclus te hebben, om een eigen budget te hebben, maar de sectorale, objectgerichte monumentenzorg belemmert mogelijk ook een gebiedsgerichte aanpak. Wat is een gerestoreerde malen in een uitstekende staat van onderhoud waard als de omgeving -de biotaap- daar de bouw van flotgebouwen vernietigd is?

De tijdige betrokkenheid van cultuurhistorie bij ruimtelijke ingrepen en ontwikkelingen hangt nog te veel af van toevalligheden. Daar

objectgerichte subsidies kunnen de monumentenbudgetten te weinig strategisch worden ingezet bij herbestemming van gebouwen of de revitalisering van stedelijk en landelijk gebied. Daarbij komt, dat de monumentenzorgsector te weinig profiteert van de kennis en ervaring van andere sectoren en de daar aanwezige financiële mogelijkheden. Grote subsidiestromen zoals het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV) en het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG), die een niet-sectorale structuur kennen, bieden veel kansen voor de nieuwe opgaven: naar lagere gebouwen en gebieden, cultuurlandschap. Deze worden echter nog onvoldoende benut. De ervaringen met het project Belvedere en het ARC wijzen erop dat hier voor monumenten nog grote, niet anderszets magelijken liggen. Het enige instrumentarium zijn de zogenaamde beschermde gebieden: gebieden kunnen worden aangewezen als beschermd (stads)gezicht. Er bestaan echter geen subsidies voor het in stand houden van een gebied; alleen voor de losse objecten die zich daar bevinden en die rijksmonument zijn.

Sinds een aantal jaren probeert men de cultuurhistorie een steviger positie te verschaffen in planvormingsprocessen. "Het biedt vaak de nodige aanknopingspunten om de logica en samenhang van een stedelijk weefsel of landschappelijke structuur te kunnen begrijpen en verder te ontwikkelen." (Road voor Cultuur; Tussentijds advies Stelselbesluit Monumentenzorg, 20 juli 2000). Vanuit dit perspectief is de vroegtijdige inventarisatie van cultuurhistorische fenomenen een voorwaarde voor een goed planvormingsproces. Zijn inventarisatie is echter nog betrekkelijk vrijblijvend en is niet verankerd in regelgeving of in de cultuur van het planvormingsproces.

3. WIE BETAALT (MEE)

De laatste jaren zijn er veel incidentele middelen in de monumentenzorg gestaken teneinde de zageheten restauratieachterstand op te lassen. Het dael van de regering was om de restauratieachterstand (in 2001 33% van het totale monumentenbestand!) terug te brengen naar een restauratieachterstand van 10%: een 'normale werkvaarraad'. Onderzoek van PRC-Bauwcentrum (Rapport Restauratieachterstanden, 2006) laat zien dat met de ingezette incidentele middelen de achterstand in 2010 inderdaad ca. 10% zal zijn. Deze 10% 'werkvaarraad' betekent dat we in Nederland nog een restauratiebehaefte kennen van ca € 1,7 miljard. Anders gezegd: ongeveer 6.000 monumenten blijven dan in matige af slechte staat verkeren. Is dat acceptabel? Het rapport taant aan dat er specifieke problemen zijn in het landelijk gebied -met name historishe baerderijen verkeren in een slechte anderhoudssituatie- die niet apgelast kunnen warden met alleen de beschikbare subsidies.

Het probleem zit vaar vele monumentcategorieën dieper en is gewarteld in maatschappelijke veranderingen. De laatste jaren zijn bijvaarbeeld veel kerken gerestaureerd, maar hier zitten grate knelpunten: hoge restauratiekosten per abject, hoge anderhoudskosten, de schrale financiële pasitie van parachies en kerkelijke gemeenten en de hoge (niet-subsidiabele) kosten van herbestemming van leegstaande kerkgebauwen. Het is de vraag welke financieringssystematiek wenselijk is, gelet ap de wens tat versterking van de relatie met ruimtelijke ardening en de herbestemmingagave in samenhang met de amvangrijke restauratiebehaefte.

Het rijkssubsidiesysteem vaar instandhouding (BRIM) is slechts een anderdeel van de averheidsfinanciering van de monumentenzorg, zelfs maar een beperkt anderdeel van de financiële stramen. Naast de directe

subsidiering vanuit het BRIM zijn er geldstramen via het NRF, de fiscale aftrek, via leningen, via investeerders, via fondsen en niet te vergeten daar de eigen financiële inzet van eigenaars. De totale schatting is dat er jaarlijks ongeveer € 450 miljoen omgaat in de sector waar het BRIM-budget van € 40 miljoen maar een beperkt deel van is. Is af er (nog) meer geld uit de markt te halen? Een andere vraag is af de huidige verdeling van subsidie (voor woonwoningeigenaren zijn er laagrentende leningen en fiscale voordelen; voor eigenaren van kastelen, kerken, malens en overige monumenten is er een subsidieregeling) rechtmatig, doelmatig en doeltreffend is.

4. WIE IS VERANTWOORDELIJK

Met de herziening van de Monumentenwet 1988 is een hybride situatie ontstaan. Het Rijk wijst monumenten aan, gemeenten zijn verantwoordelijk voor vergunningverlening (en kunnen dus een door het Rijk aangewezen monument laten slapen). Het is nodig in de Monumentenwet 1988 de positie van gemeenten, provincies en Rijk te verhelderen.

De minister

Is het nodig dat de minister verantwoordelijk is voor alle rijksmonumenten af is verdere decentralisatie wenselijk en mogelijk? In Nederland zijn zo'n 60.000 gebouwde objecten wettelijk beschermd. De lijst is over een periode van vele decennia tot stand gekomen. De toewijzing van deze 'beschermde status' heeft daarom plaats gevonden op basis van in de tijd veranderende criteria. Bovendien is sprake van objecten die bescherming genieten op basis van een provinciale of gemeentelijke aanwijzing. In de laatste dertig jaar is verschillende malen de discussie gevoerd af het zinvol is om (a) onderscheid binnen de lijst te maken en (b) af de lijst niet te omvangrijk is. Dit laatste is door de Raad van Cultuur treffend verwoord

in de frase 'het tekort van het teveel'. Beide vragen kunnen overigens met elkaar in verband worden gebracht. Immers, differentiatie binnen het bestand kan worden 'aangehaakt' bij een andere verdeling van verantwoordelijkheden over de verschillende lagen van de overheid: rijk, provincie en gemeente. Of moet het Rijk zelfs verder gaan en zich beperken tot een kaderwetgeving en de volledige uitvoering ervan op het niveau van andere overheden leggen? Of moet de inzet van het Rijk gedifferentieerd worden al naar gelang gemeenten meer af minder deskundigheid en betrokkenheid aan de dag leggen? In zijn reactie op het Jaarverslag van de Erfgoedinspectie 2006 onderschrijft de minister de zorg over de geringe gemeentelijke capaciteit voor de uitvoering van het monumentenbeleid en wijst op de noodzaak van voldoende kennis en scholing.

Rijk, provincies en gemeenten

Verantwoordelijkheden voor de ruimtelijke ordening liggen vooral op het niveau van provincie en gemeente. Het Rijk stelt kaders vast via de Natura Ruimte, de Natura Landschap en heeft haar wetgeving via o.a. de Wet Ruimtelijke Ordening en de Woningwet. Hoe kan de relatie tussen ruimtelijke ordening en monumentenzorg worden versterkt in de verantwoordelijkheidsverdeling van taken en bevoegdheden van Rijk, provincies en gemeenten?

Evaluatie Monumentenwet (Mw) 1988

Al meermalen is er een voornemen geweest tot evaluatie van de Mw 1988, deze is echter niet van de grond gekomen. Een tussenevaluatie van de Mw 1988 is eigenlijk niet meer nodig nu daar adviezen over knelpunten en oplossingen voor de monumentenzorg al bekend is waar de schaan wringt. Zo heeft OCW in 2005 een brief ontvangen van de G4 over het oneigenlijke gebruik van art.3, waar bouwende gemeenten naar eigen zeggen veel

hinder van ondervinden. Nu is het moment voor OCW om dit signaal op te pikken en mee te nemen in MaMa. Daarom zal in de stelselbespreking meteen worden gekeken naar die onderdelen van de Monumentenwet die wezenlijk zijn voor het goede functioneren van het hele stelsel.

Minder rompslomp, meer duidelijkheid

De monumentenvergunning heeft de duurste informatieverplichting van alle gemeentelijke vergunningen. Bij de invoering van het BRIM is daarvan berekend dat dit minder administratieve lasten voor de monumenteigenaar zou moeten leveren. De vraag is of dat gelukt is en of en hoe de administratieve lasten als gevolg van het monumentenbeleid verder beperkt kunnen worden. Verder zijn er signalen dat de introductie van de Uniforme Voorbereidingsprocedure (UOV) voor de monumentenzorg een verslechtering in plaats van een verbetering heeft gebracht, aangezien plannen langer stil liggen in verband met terinzagelegging. De termijnen voor de monumentenvergunning zijn hierdoor aanzienlijk langer geworden. EGI is inmiddels een onderzoek begonnen naar de effecten van UOV voor monumenten.

Aanpassen wet- en regelgeving

De wijziging van de adviesplicht van het Rijk (art. 11 Mw1988) is al geruime tijd in voorbereiding. Ook dit moet leiden tot een sterke vermindering van interbestuurlijke lasten en zou daarom snel moeten worden afgerond. Ook kan onderzocht worden of gemeenten de vrijheid kunnen krijgen om in geval van anderszins werkzame omstandigheden aan een monument kunnen valstaan met een vorm van melding in plaats van een uitgebreide vergunningprocedure. Daarvoor zou de Woningwet dan moeten worden aangepast wat betreft monumenten, aangezien deze hiervoor een rigide vergunningplicht met zich mee brengt.

Er zijn ongetwijfeld nog meer issues te bedenken die een optimale zorg voor het erfgoed in de weg staan. Aan het project MoMo, en dus ook aan u, de taak deze in kaart te brengen. En door waar sprake is van echte problemen: slimme en eenvoudige oplossingen te bedenken. Daarbij moet niet alleen, of in de eerste plaats, gedacht worden aan nieuwe wet- en regelgeving. Er zijn ook andere instrumenten die (kunnen) bijdragen aan de geformuleerde ambitie: communicatie, stimuleringsbeleid, experimenten en ondersteuningsstructuur (bijvoorbeeld via lagere overheden). Deze niet-wettelijke instrumenten zullen ook in kaart gebracht worden tijdens het project.

HET PROJECT MODERNISERING MONUMENTENZORG

De minister van OCW is voor MoMo de verantwoordelijke bewindspersoon. De Directeur-Generaal Cultuur en Media is ambtelijk opdrachtgever en de Directeur Directie Cultureel Erfgoed (DCE) opdrachtnemer. Belangrijk voor de projectopzet is de constatering dat de Modernisering Monumentenzorg een belangrijk relatie heeft met een ander project: Mooi Nederland. In de notitie Kunst voor Leven d.d. juni 2007 Nederland beschrijft de Minister dit project waarin tot uitdrukking wordt gebracht dat "Nederland mooi [is] en nog mooier [kan] worden; door de bestaande kwaliteit te respecteren en de ruimte te verrijken met ontwerpen van de eenentwintigste eeuw." De Minister heeft de wens uitgesproken om d.m.v. een ambitieus architectuurbeleid en door modernisering van de monumentenzorg de culturele bijdrage aan Mooier Nederland te versterken. Op verschillende niveaus worden MoMo en Mooi NL op elkaar afgestemd: politiek, inhoudelijk en logistiek/organisatorisch. De feitelijke uitvoering voor MoMo berust bij een projectgroep bestaande uit medewerkers van DCE en de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM). Aansturing van het project (alsmede afstemming met het project Mooi Nederland) vindt plaats in een coördinatiewerkgroep, waarin DCE en RACM zijn vertegenwoordigd. MoMo vormt ook een onderwerp waarvoor sprake moet zijn van afstemming tussen ministeries: VROM, Financiën, LNV, BZK en AZ, waarbij ook Mooi Nederland, Agenda Landschap en Actieprogramma Ruimte en Cultuur aan de orde komen.

De projectgroep, die het advies voor de Minister zal opstellen, wordt gevormd door discussies in thematische werkgroepen, losse gesprekken met belangrijke spelers in het veld (van bestuurder af antwerper tot vereniging) en -waar mogelijk- input door de burger zelf (denk aan een eigenaar die herbestemt, een historische vereniging maar ook het geïnteresseerde individu)

Het project Modernisering van het Monumentenstelsel (MaMa) valt in vier opeenvolgende fasen uiteen.

FASE 1: ORIËNTATIEFASE (NAJAAR 2007)

In deze fase wordt basismateriaal verzameld. Het belangrijkste moment is de kick off op 19 december 2007, waarbij de minister het officiële startsein van MaMa zal geven. Alle relevante organisaties en deskundigen worden uitgenodigd voor een debaatsessie en een website ten behoeve van burgerparticipatie wordt gelanceerd. Het doel van de kick off is tweezijdig: enerzijds het project MaMa officieel van start laten gaan, anderzijds een interactieve bijeenkomst te houden waarbij alle betrokkenen uit de Monumentenzorg met elkaar in discussie gaan.

FASE 2: DE OPGAVE IN BEELD (EERSTE HELFT 2008)

In deze fase wordt de opgave voor de modernisering beschreven. Het wat, het waar en het hoe. Deze werkzaamheden worden uitgevoerd door vijf werkgroepen. De werkgroepen behandelen ieder een eigen thema: kwaliteitszorg; financiering; gebiedsgerichte aanpak; bestuurlijke verdeling en ruimtelijk instrumentarium. In deze werkgroepen zijn belangrijke spelers van andere departementen, overheden en monumentenwereld vertegenwoordigd. Problemen worden onder andere gebracht, scenario's verkend en oplossingen bedacht.

De werkgroepen gaan begin 2008 van start en leveren half 2008 een rapport op. Deze rapporten worden aangeboden aan de minister. Vervolgens worden gesprekken gevoerd met relevante partners in het veld en kunnen burgers behalve via de website ook een bijdrage leveren in de vorm van een enquête.

FASE 3: DE CONTOUREN VOOR HET GEMODERNISEERDE MONUMENTENBELEID (TWEDE HELFT 2008)

In deze fase worden hoofdlijnen geschetst naar aanleiding van de conclusies uit fase 2. Hierbij kunnen ook nog alternatieven aan de orde komen. Het conceptadvies wordt voor commentaar aan betrokken partijen voorgelegd alvorens het aan de Minister wordt aangeboden. Deze fase heeft zijn beslag in de tweede helft van 2008.

FASE 4: UITWERKING VAN HET GEMODERNISEERDE MONUMENTENBELEID (2009)

Begin 2009 zal de Minister een brief aan de Tweede Kamer versturen waarin de Modernisering van de Monumentenzorg zal zijn uitgewerkt. Daarna wordt het gemoderniseerde monumentenbeleid in formeel en informeel instrumentarium uitgewerkt.

COLOFON

Uitgave:

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Directie Cultureel Erfgoed (DCE) en Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM), 2007

Fotoverantwoording:

De Nationale Maatschappij tot Behoud, Ontwikkeling en Exploitatie van Industrieel Erfgoed (BOEI)

Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)

Stichting Exploitatie Nederlands IJzermuseum
(locatie voormalige DRU, Diepenbrack en Reigers Uift)

Artis

Opmaak:

Nico van Maastricht

Druk:

Banda Heerenveen

ONDER
WISSEM
CULTUUR
ERFGOED
SCHAAP

rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

ONDER
WISSEM
CULTUUR
ERFGOED
SCHAAP

Dit is een uitgave van:

Ministerie van **Onderwijs, Cultuur en Wetenschap**, **Directie Cultureel Erfgoed**
en de **Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten**

